

Bibliometriai tükörkép a könyvtár és a könyvtártudomány interdiszciplináris kapcsolatairól

SIPOS Anna Magdolna

Bevezetés

A könyvtár és a könyvtártudomány fogalmának értelmezése az évszázadok során jelentősen változott. E módosulások legfőbb okát a társadalmi környezet átalakulásában, az ebből következő és a könyvtárak felé megnyilvánuló igényekben, valamint a könyvtáraknak az új kihívásokra adott válaszaiban célszerű keresnünk. Amikor e szempontok mentén szakmai diskurzusokat folytatunk, hajlamosak vagyunk a társadalmi környezeti hatásokat és elvárásokat leszűkíteni a könyvtári rendszer, a könyvtári szolgáltatások outputjára, jóllehet a könyvtári tevékenység társadalmi determinációja a rendszer inputjánál és a rendszer teljes működésében is döntő szerepet játszik. A hagyományos tényezők közül gondolunk itt elsősorban az írní-olvasni tudás elterjedtségével szorosan összefüggő olvasói igények és az olvasási kedv fejlettségére, az olvasás divatjára vagy annak ellenkezőjére, az iskolázottság mértékére, a tudomány fejlődési tendenciáira, a könyv- és folyóiratkiadás minőségi és mennyiségi mutatóira. Ezekon túl az utóbbi évtizedekben a Gutenberg-galaxisban a meghatározó konvencionális elemek mellett mindinkább számolnunk kell a Neumann-galaxis kialakulásának, rapid térhódításának és prognosztizálhatóan progresszív fejlődésének, eluralkodásának könyvtárakra, könyvtártudományra gyakorolt társadalmi hatásaival is. A digitális forradalomként is aposztrofált tár-

sadalmi jelenségek a könyvtárak feladataiban, működésében és a könyvtártudomány értelmezésében jelentős, paradigmaticusnak mondható változásokat hoztak és várhatóan gyorsuló ütemben hoznak a jövőben is. A mélyreható változások kényszerítő erővel hatnak a könyvtár fogalmának, feladatrendszerének átgondolására, meghatározására, pontosítására, továbbá a könyvtártudomány újraértelmezésére. A kényszer létét mi sem jelzi pontosabban, mint az, hogy a könyvtártudomány terminus *technicus* helyett ma már világszerte könyvtár- és információtudományról beszélünk. Ezt az új elnevezést követik olyan, a szakirodalmi termést számba vevő és feltáró, referáló multidiszciplináris és diszciplináris szakirodalmi adatbázisok, mint a Web of Science, a Scopus, a LISA és a LISTA. A két kutatási terület együttes elnevezése honosodott meg immár közel húsz évvel ezelőtt, 2001-ben, amikor Magyarországon, igazodva a nemzetközi irányzatokhoz, az egyetemi és főiskolai szintű könyvtáros szak elnevezése informatikus könyvtáros szakra változott¹, és ezt követte több, a könyvtárosok képzésével foglalkozó intézet hasonlóra történő átkeresztelése is.

A könyvtár és a könyvtártudomány fogalmának értelmezése körüli polémia – különböző súllyal ugyan, – de folyamatosan jelen van a nemzetközi szakirodalomban, és nyomokban felfedezhető a hazai tudományos közleményekben is. Mindazonáltal az ezredforduló éveitől kezdődően ez a tematika a korábbinál jóval gyakrabban jelenik meg a szakmai és a tudományos közéletben. A közreadott publikációk argumentációjának többsége a könyvtárra és a könyvtártudományra döntően ható információs paradigmaváltással magyarázza a jelenséget. Az információelmélet és az információtudomány megjelenése, az informatikai eszközök egyre szélesebb körű alkalmazása alapjaiban módosította tudományunk általános értelmezését. Hasonló súllyal esik latba a média térhódítására, valamint a kommunikációelmélet és a kommunikációs gyakorlat forradalmi átalakulására, továbbá a tudománykommunikáció, valamint a kiadvány piac teljes átalakulására való hivatkozás. A külső tényezők mellett megjelennek a könyvtár és a könyvtártudomány belső formálódására ható faktorok is. Ilyen például a dokumentumközpontú szemléletmód módosulása információközpontú gondolkodássá; a rendezett és a használókat szolgáló könyvgyűjtemény allegóriájának kiterjesztése egészen az információgazdálkodásig, a tudásmenedzsmentig, a közösségi térig.

A könyvtár és a könyvtártudomány fogalmának újraértelmezése ma még döntően a probléma felvetésénél

és körüljárásánál tart, a témával foglalkozó tudósok, szakemberek osztják meg az ezzel kapcsolatos gondolataikat, és láthatóan igen távoli még a problémakör tudományos igényű magyarázata, megoldása. A szakmai, tudományos diskurzusok egyik központi kérdése annak megvitatása, hogy a könyvtártudománynak, pontosabban szólva az utóbbi évtizedekben világszerte elterjedt és a könyvtártudományt felváltani látszó könyvtár- és információtudománynak hol jelölhető ki a helye a tudományok rendszerében. Erre a viszonylag egyszerűnek tűnő kérdésre – a szakirodalom tanúsága szerint – egyáltalán nem könnyű és nem egyértelmű a válasz. Különösen, ha figyelembe vesszük azokat a szempontokat, amelyek a könyvtárak több évezredes története során jellemezték az intézményeket: a folyamatos változás, az állandósult differenciálódás, a szolgáltatási rendszer hol gyorsabb, hol lassúbb expanziója. A fenti kérdések bizonyos fokú tisztázásához tanulmányunkban a bibliometriát és metódusait hívjuk segítségül. Az itt közölt mérési adatok alkalmat nyújtanak arra, hogy szóljunk a mai magyar könyvtárosi szakma néhány sürgősen megoldásra váró problémájáról is.

A kutatás célja és módszertana

Írásunkban magunk sem vállalkozunk sem a könyvtár, sem pedig a könyvtártudomány fogalmának teljes és végleges újraértelmezésére, csupán adalékokkal szolgálhatunk – a könyvtártudomány igen gazdag interdiszciplináris, a külföldi szakirodalomban mindinkább használt fogalommal élve: metadisziplináris kapcsolatrendszere miatt rendkívül összetett – tudományrendszertani elhelyezéséhez. Azt szeretnénk bemutatni, hogy az 1970 és 2019 közötti fél évszázadban megjelent nemzetközi szakirodalom tartalmi elemzésének tükrében milyen kapcsolódásokat látunk egyéb diszciplinákhoz, kutatási területekhez és részterületekhez². Vizsgáljuk azt is, hogy e ciklusban, amelynek a hozzánk legközelebb eső éveiben, évtizedeiben mind a hazai, mind pedig a nemzetközi szakirodalom szerint paradigmaticus változások zajlanak a tudományban és a tudományos életben, történtek-e módosulások a könyvtártudomány értelmezésében és a könyvtárak működési mechanizmusában. Milyen változások hatottak a könyvtártudomány inter- és multidiszciplináris kapcsolatrendszerében? Indokolt-e a könyvtártudomány és az információtudomány egy kategóriaként történő kezelése, összevonása? Vizsgálatunk rámutat majd arra is, hogy miként változott, pontosabban szólva

miként növekedett a könyvtártudományi szakirodalom; a publikációs boom nyomai észlelhetők-e a könyvtártudományi témakörű publikációkban. Végül, a teljesség igénye nélkül, kísérletet teszünk arra, hogy a könyvtártudomány tudományrendszertani helyzete változásának függvényében rámutassunk azokra az ellentmondásokra, amelyek a könyvtárosok képzési rendszere, valamint az inter- és multidiszciplináris, vagy még inkább metadiszciplináris kapcsolatok között feszülnek.

Az elsősorban bibliometriai alapokra fektetett vizsgálatunk számszerű adatait két nagy szakirodalmi adatbázisból merítettük: a Web of Science (WoS) és a Scopus által feldolgozott tételek releváns rekordjaival operáltunk. Az adatgyűjtést 2020 januárjának végén végeztük. Fontos tudnunk, hogy a kereső kifejezéseként használt „library” kulcsszó releváns találatainak száma a Web of Science adatbázisban lényegesen nagyobb, mintegy kétszer akkora halmazt eredményezett, mint a Scopus esetében. Ennek ellenére a Scopusból származó adatokat is szükséges volt elemezni, mert – mint az közismert – a két nagy adatbázis gyűjtőköre csak részben fedi egymást, és a keresési metódusok sem azonosak. Mindkét adatbázis találati halmazának elemzése módot adott a feltett kérdések differenciáltabb megválaszolására, szofisztikáltabb kép ábrázolására. A számadatokat a vizuális szemléltetés érdekében minden esetben diagramokba foglaltuk. Az interdiszciplináris kapcsolatok megrajzolása során rendszeres komparatív elemzéseket is végeztünk a két adatbázis találati halmazának összetétele között. Ám ezeknek nem célja a két rendszer gyűjtőkörének, teljességének, erényeinek és hiányosságainak, teljesítményének összehasonlítása, hiszen a két adatbázis több ok miatt sem hasonlítható össze. Más és más elvek mentén alakítják gyűjteményüket, feltárási rendszereik, feldolgozási módszereik is csak részben hasonlóak, a releváns találati halmaz keresési opcióiban és metódusában is jelentősek a különbségek. Összehasonlításaink kizárólag a könyvtár és a könyvtártudomány tudományos kapcsolatrendszerére, a tudományok rendszerében történő elhelyezésére, az előbbieket differenciált bemutatására szorítkoznak.

A két nagy egyetemes, globális és általános gyűjtőkörű, multidiszciplináris adatbázisból nyert információkat több szempont mentén elemezzük és mutatjuk be. Elsőként az időtényező megközelítésében. Jóllehet adatgyűjtésünket évekre bontva végeztük, ám az évszám sorokat – az 1970 és 2019 közötti 50 évvel számolva – 5 éves időtartamokra bontottuk. Így ösz-

szesen tíz ciklus változásainak eredményeit reprezentáljuk. Ennek egyrésztől technikai okai vannak, mert 50 esztendő számadatait egyenként nem tudtuk kielégítő szemléletességgel diagramokon ábrázolni. Másrésztől pedig kutatómódszertani okok miatt is ezt láttuk célravezetőnek: a szakirodalom összetételének hangsúlyeltolódásai, változásai nem egyik évről a másikra mutatkoznak meg, hanem hosszabb időbeni folyamat eredményeként jelentkeznek. Az éves adatok ismeretében állíthatjuk, hogy az 5 éves ciklusok már kellően reprezentálják a változások tendenciáit. Vizsgálati céljainknak megfelelően a fél évszázad összes releváns tételét szám szerint és tartalmi összetételük mentén is vizsgáltuk. Ehhez a WoS szakirodalmi adatbázis esetében a rendszer által használt és a tudományos szakirodalom teljességét átfogó 6 tematikai felosztást (General Categories: Science Technology; Physical Sciences; Life Sciences-Biomedicine; Technology; Social Sciences, Arts-Humanities) használtuk. A releváns tételek további, részletesebb tartalmi feltáráshoz az ebben az adatbázisban használatos 5 főosztály (Subject Areas) alá besorolt mintegy 250féle kutatási szakterület (Research Areas) tematikai felosztását alkalmaztuk. A Scopus esetében más módon végzik a kategorizálást: az adatbázist 28féle tárgykörre (Subject Areas) és ezeket további 313féle speciális kategóriára (Subject Specific Categories) bontották. Ez képezi az adatbázisban szereplő tételek elsődleges besorolási szempontjait, és egyben a kollekciónak legáltalánosabb tematikai felosztását. Ezekkel a módszerekkel lehetővé tettük a találati halmaz specifikusabb tematikai felosztásának bemutatását is. A részletesebb tartalmi feltárások esetében azonban ismét beleütköztünk a közlési lehetőségek korlátaiba. Sem a WoS, sem pedig a Scopus esetében nem vállalkozhattunk a differenciáltabb tartalmi feltárást valamennyi, akár többszázféle lehetőségének részletező bemutatására, jóllehet ezek összegyűjtésére módunk volt. Ezért minden esetben csak a legmagasabb számú, legjellemzőbb releváns halmaz adataival operáltunk, és az elemző fejezetekben is csak ezekre térünk majd ki. A találati halmazok áttekintése során azt tapasztaltuk: a számadatokon némileg torzított, megnövelte a találati halmaz mennyiségét, hogy a számítástechnikában is meghonosodott és mindennapos használatúvá vált a „könyvtár” kifejezés. Ezeknek a tételeknek a mennyisége azonban nem volt olyan mértékű, hogy az összesített adatok nagyságrendjén, illetve az arányokon lényeges torzítást okozhatott volna. Ezért ezt a szempontot kutatásunk során figyelmen kívül hagytuk.

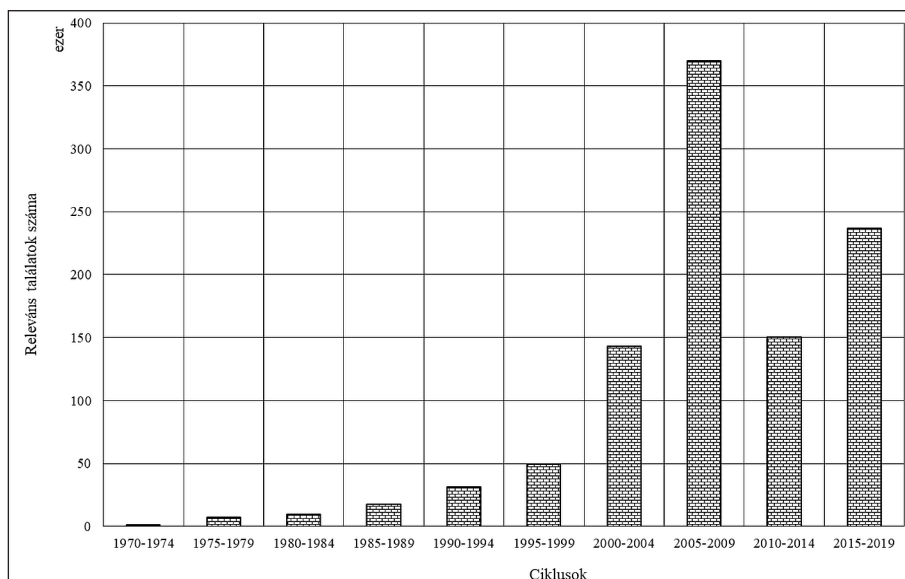
A könyvtártudomány interdiszciplináris kapcsolatai: bibliometriai adatok és elemzések a Web of Science szakirodalmi adatbázis alapján

A találati halmaz összességének elemzése

Amint azt a bevezetőben már leírtuk, vizsgálatunk az 1970 és 2019 között megjelent, az adatbázisban feldolgozott és a metaadatokban (Title, Abstract, Keyword mezőben) a könyvtár (library) kulcsszót tartalmazó tételekre terjedt ki. Az adatgyűjtésünk időpontjában valamivel több, mint egymillió ilyen kifejezést tartalmazó rekordot találtunk. Ennek ciklusonkénti megoszlását az 1. diagramon ábráztuk. Az adatsorok alapján azt láthatjuk, hogy a könyvtárral kapcsolatos szakirodalom mennyiségi növekedése követi, pontosabban szólva egyes ciklusokban nagyságrendekkel meghaladja azt a publikációs boom-ot, amely a tudományos szakirodalom teljességére, illetve az egyes diszciplínákra, kutatási területekre jellemző. A Research Trends 2014. évi adatai alapján a tudományos közlemények éves növekedése 8–8,5 százalékos emelkedést mutat³. Ez 5 éves ciklusra vonatkozóan 40–42 százalékot jelent. Az 1. diagram tanúsága szerint a könyvtárakkal kapcsolatos szakirodalom az évezred fordulójáig hasonló, viszonylag egyenletes növekvő tendenciákat mutat, ám a kétezres évektől kezdődően a releváns találatok

száma meglehetősen hektikussá válik. Az első két ciklusban nagyságrendekkel meghaladja ezt az átlagot; 2000 és 2004 között csaknem háromszorozódik, 2005 és 2009 között pedig az előző ciklushoz képest két és félszeres a növekedés. Majd 2010 és 2014 között visszaesik a 2000–2004-es ciklus nagyságrendjére, végül az utolsó, a 2015 és 2019 közötti években ehhez képest ismét jelentős, közel 60 százalékos a növekedés. A másik fontos jelenség, amire az adatok kapcsán felhívjuk a figyelmet, hogy az egymillió nagyságrendű találati halmazunknak mintegy 90 százaléka a vizsgált öt évtized utolsó 4 ciklusában (húsz év), 2000 után jelent meg, míg az első három évtized szakirodalma a teljes halmaznak mindössze tíz százalékos részhalmazát jelenti. Az adatok ilyen tartalmú értelmezése során meg kell jegyeznünk, hogy az adatbázis gyűjtőköre, a feltárt szaklapok mennyisége az idő előrehaladtával folyamatosan bővült ugyan, de – az adatok részletes ismeretében állíthatjuk – nem olyan mértékben, hogy az lényeges torzulást okozhatna a számok nagyságrendjében, arányaiban.

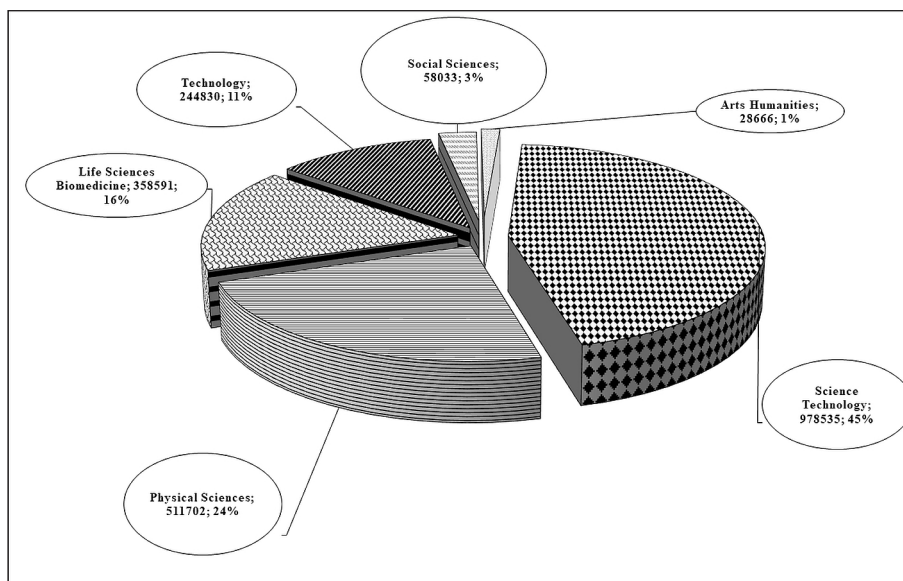
A mennyiségi adatokon túl érdemesnek tartottuk a teljes találati halmaz tematikus megoszlását is vizsgálni. Ezt elsőként a WoS-ban használatos hatféle tematikai felosztás (General Categories) arányainak mentén mutatjuk be, mert ezzel szemléltethető, hogy a könyvtár kifejezés mely átfogó kategóriákkal mutat leginkább szignifikáns kapcsolódást. (2. diagram)

1. diagram

A library kulcsszó találati halmaza 1970 és 2019 között, 5 éves ciklusokra bontva

Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

2. diagram

A library kulcsszó találati halmazának General Categories szempont szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között⁴

Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

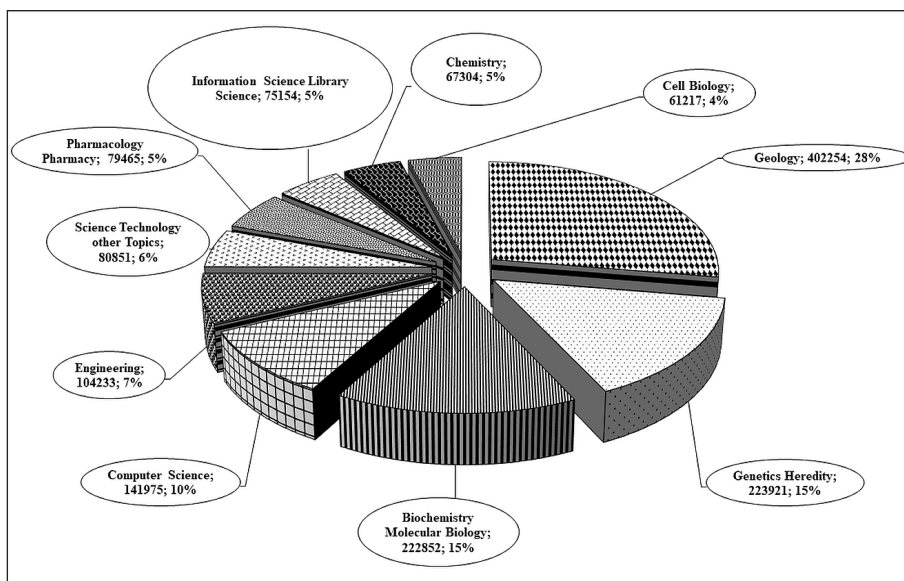
Az adatok azt mutatják, hogy az egymilliós találati halmazunk tételeinek többsége a Science Technology tárgykörből került ki, ezt követi a Physical Sciences, majd a Life Sciences-Biomedicine kategória. Sajátos szempontokat mutat, hogy – a hagyományosan a könyvtár generikus kategóriájának tekintett Social Sciences és az ebbe a csoportba sorolható diszciplináris rokonterületek – a találati halmazból csupán 3 százalékkal részesülnek, míg az Arts Humanities halmaz még ennél is kevesebbel, csupán 1 százalékkal. Meglátásunk szerint azonban ebben az esetben nem csupán a „kemény” tudományok döntő fölényéről van szó, hanem az arányokat jelentősen torzítja a társadalomtudományok, továbbá a művészetek és humaniorák alacsony mértékű feldolgozottsága, adatbázisban való jelenléte is. Az adatok ismeretében mégis bizton állíthatjuk, hogy a könyvtári témák megjelenése a „kemény” tudományokban jóval jelentősebb, mint azt a könyvtári és az adott diszciplína szakmai közéletében tartják.

A tartalmi szempontokat tovább finomítandó megvizsgáltuk, hogy a teljes találati halmazunk milyen arányokat mutat abban az esetben, ha abból specifikusabb, szűkebb kutatási területekre (Research Areas) bontott halmazokat képezzünk. Ebben az esetben a terjedelmi korlát miatt nem áll módunkban a teljes adathalmaz közlése, ezért csak a Top10 kutatási terület számait, arányait közöljük.

A 3. számú diagram kategóriáinak áttekintése alap-

ján azt láthatjuk, hogy a Top10 kategória mindegyike a „kemény” tudományok közé tartozik, és azon belül is a tudomány fejlődésének „húzóágazataival” van dolgunk. Az eredmény nem meglepő, hiszen a leggyorsabban fejlődő kutatási területek a leginkább kényszerítettek a tudás megosztására és mások megosztásának használatára. Ehhez célszerű még azt is hozzászámítani, hogy a WoS éppen a hard tudományok szakfolyóiratainak feltárásában nyújt kiemelkedő teljesítményt. A tematikai szempontú, specifikusabb kutatási terület szerinti vizsgálat adatai azt mutatják, hogy közöttük a könyvtár kulcsszó leggyakrabban a geológiában fordul elő. Ennél az adatnál magyarázatot kell adnunk. A tíz ciklusból mindössze három egymást követően mutat szembevetülő értékeket a geológia, a többi hét ciklusban a találat mennyisége nulla volt. Ám ebben a három időszakban kiemelkedően magasak a számok: 2000 és 2004 között 81670 tétel, míg 2005 és 2009 között a geológia hatalmas részesedéssel szerepel, csaknem háromszázezer a tételek mennyisége, az ezt követő ciklusban (2010–2014) pedig valamivel meghaladja a húszezret.

A következő két nagy és közismerten rapid gyorsasággal fejlődő kutatási terület, amelyben a könyvtár kulcsszó nagyjából azonos mértékben és arányban szerepel, a genetika-örökléstan és a biokémia-molekuláris biológia. A két kutatási terület döntő dominanciája nem lehet számunkra meglepő, hiszen azok

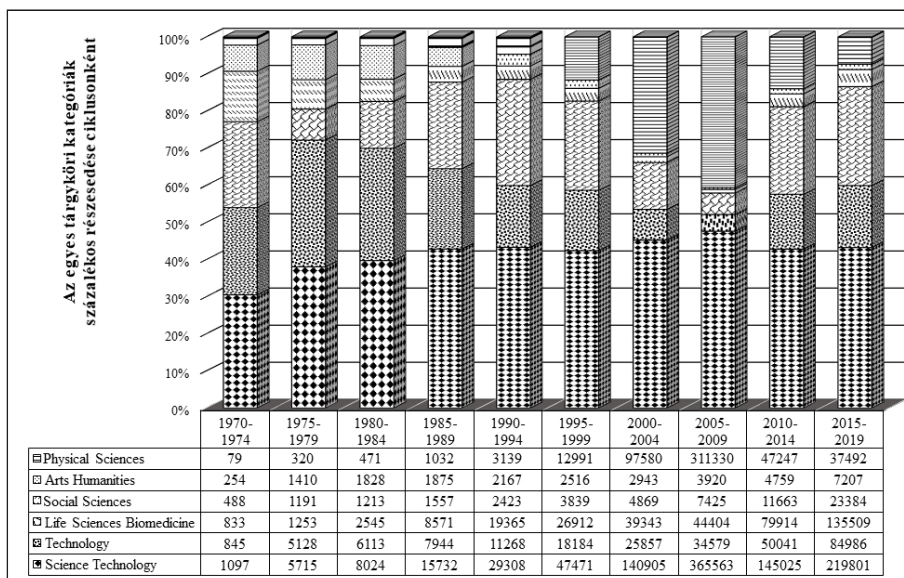
3. diagram

A library kulcsszó találati halmazának Top10 Research Areas szempont szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között

Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

még a „kemény” tudományok között is kiemelkedő gyorsasággal fejlődnek. Ez egyben azt is jelenti, hogy mind a szakirodalom létrehozásában, mind annak használatában erősen érdekelték a kutatók. Meglátásunk szerint ez az elsődleges oka a könyvtár iránti

fokozott érdeklődésnek. Anélkül, hogy valamennyi kategóriát szövegesen is értékelnénk, néhány további területre érdemesnek tartjuk felhívni a figyelmet. A számítástechnika, informatika viszonylag magas részesedését az is okozhatja, hogy a módszertani

4. diagram

A library kulcsszó találati halmazának General Categories szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között öt éves ciklusokra bontva⁵

Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

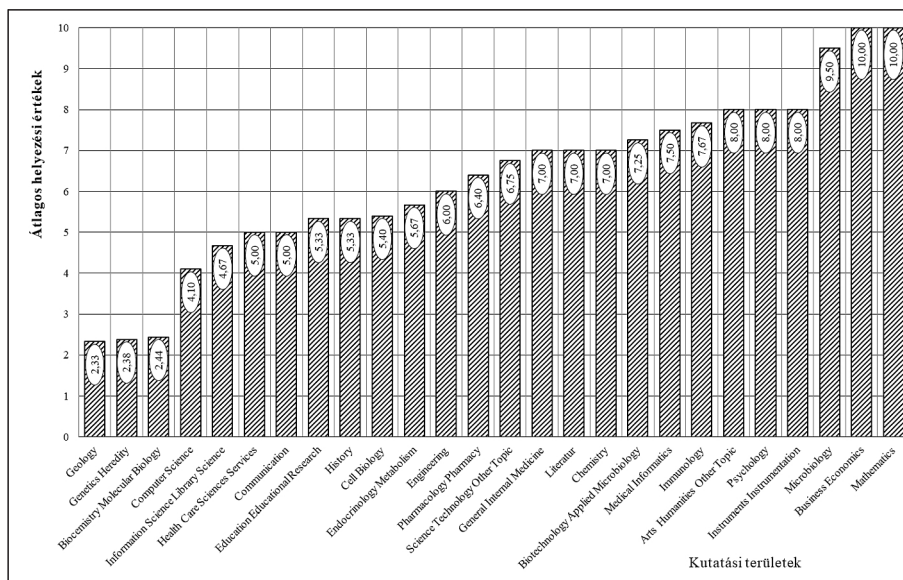
részben említett „library” kifejezést ez a szakterület is gyakran használja, ám ebben az esetben döntően a számítógépen használt könyvtárról lehet szó. S végül még egy számunkra feltűnő halmaz: az Information Science – Library Science kutatási terület ugyan bekerült a Top10-be, de ott csupán a nyolcadik helyen szerepel. Ez egyben azt is jelenti, hogy a könyvtári tárgykörű publikációknak csupán 5 százaléka származik az információ- és könyvtártudomány területéről, döntő többségük más kutatási területek publikációs produktuma.

A találati halmaz tartalmi elemzése ciklusonként

A teljes találati halmaz mennyiségi és tárgykör szerinti elemzését követően azt vizsgáljuk, hogy a kronológiai szempontokat figyelembe véve 1970 és 2019 között változtak-e, és amennyiben igen, úgy miként módosultak az interdiszciplináris kapcsolatok; milyen folyamatokat, átrendeződéseket, hangsúlyeltolásokat mutatnak az adatok, amennyiben az idősíkként ábrázoljuk, elemezzük azokat. Elsőként ebben az esetben is a hatféle General Categories szempont alapján nyert adatokat mutatjuk be, az idősíket pedig ötéves ciklusokra tagoltuk.

A diagramon történő ábrázolás azt mutatja, hogy – az abszolút számok folyamatos növekedése mellett

– egyetlen kategória, a Science Technology az, amely viszonylag egyenletes és nagy részesedést mutat a teljes vizsgált időszakban: döntően 30–40 százalékban származnak ebből a kategóriából a könyvtár kulcsszóval előhívott találatok. A többi kategória esetében hasonlóan egyenletes eloszlást nem találunk; a találati halmazunk besorolási kategóriáinak számai rendkívül hektikus folyamatokról árulkodnak. Nézzük például a Technology kategóriát. Az első két ciklusban folyamatosan növekszik az aránya, majd 1980 és 2009 között állandósul a szűkülés, ezt követően pedig ismét növekszik a részesedése. Tanulságos az is, hogy a könyvtártudományt befogadó társadalomtudományok vizsgált időintervallumunk elején mutatnak legnagyobb arányú részesedést a könyvtárral kapcsolatos publikációkból, és onnantól kezdődően az arányuk folyamatosan csökken, 2000 és 2009 között szinte láthatatlan a diagramos ábrázoláson, majd 2010 és 2019 között ismét némi növekedést érnek el. A művészetek és a humaniorák – amelyeknek hagyományosan jelentős kapcsolatrendszere van a könyvtári témákhoz – a vizsgálati időszakunk első három ciklusában még ezt mutatja, ám azt követően erősen csökken, és a két terület könyvtári kérdések iránti érdeklődése máig sem tért vissza. A fizika szakirodalmá mutatja talán a leghektikusabb eloszlást: a vizsgált időszak elején alig mutat kapcsolódást, 1995 és 1999 között megindul a növekedés, 2000 és 2009 között

5. diagram

A library kulcsszó találati halmaza kutatási területekhez (Research Areas) kapcsolódó helyezéseinek értékei 1970 és 2019 között

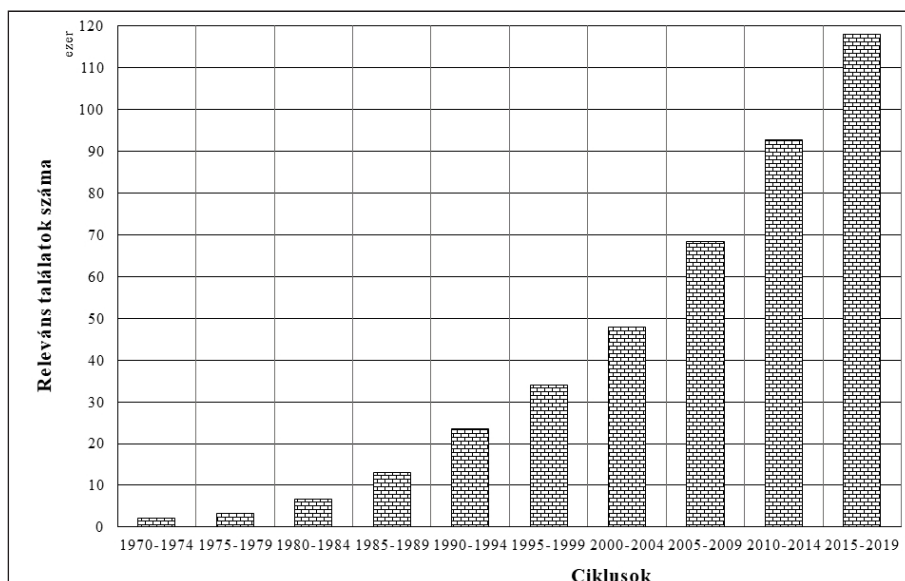
Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

hatalmas a részesedése, 35 és 45 százalék között mozog, a két utolsó ciklusban pedig ismét erőteljesen zsugorodik az arány. Ugyanez a hektikusság jellemzi a könyvtári kérdésekkel kapcsolatos irodalom kibocsátását illetően az élettudományok-biomedicina kategóriát is: 5 és 25 százalék között mozognak az értékek. Mindezek alapján megállapítható, hogy az ötven év alatt jelentősen és gyakran változtak a könyvtár szoros interdiszciplináris kapcsolódásai, a hagyományosnak mondható összefüggések, például a társadalom- és a humán tudományok felé lazultak, és helyettük az egyéb, többnyire a „kemény” tudományok vizsgálódási kapcsolódásai erősödtek.

A specifikusabb tárgyi felosztás, a Research Areas arányainak felvonultatásánál nem az egyes kutatási témák találati halmazai számának és arányainak bemutatásával operáltunk, mert az szinte áttekinthetetlen és – technikai okokból – csak két részletben történő ábrázolást eredményezett volna. Ebben az esetben a tíz ciklusban, vagyis a teljes vizsgálati időszakban elért helyezési számokat állapítottuk meg és azok értékét adtuk össze. Így módunkban állt egyetlen diagramon bemutatni a 26 kutatási területre való kapcsolódás erősségét. A módszer miatt a diagramon ábrázolt adatokat úgy kell értelmezni, hogy minél kisebb az érték, annál erősebb, és minél nagyobb, annál kevésbé jellemző a kapcsolat. (5. diagram)

A diagram helyezési értékei meghatározzák egyben a kutatási területek diagramon belüli sorrendjét is.

Alig néhány századnyi eltéréssel az első helyen – lényegesen megelőzve a számítástechnikát, továbbá az információ- és könyvtártudomány kategóriát – a geológia, a másodikon a genetika-örökléstan, a harmadikon pedig a biokémia-molekulás biológia található. Ez azt mutatja, hogy a könyvtár kulcsszó ezzel a három kutatási területtel fordul elő leggyakrabban, ez egyben a legszorosabb kapcsolódást feltételezi. A második és a harmadik helyen lévő kutatási terület közismerten a legdinamikusabban fejlődő kategóriákba tartozik, ezért ez nem hat a reveláció erejével. Ugyanakkor számunkra is meglepő, hogy az adatok szerint a geológia ilyen erős kötődést mutat a könyvtári kérdésekhez. Kétségtelen, hogy a geológia rendkívül összetett, számos más diszciplínával, kutatási területtel mutat kölcsönös inter- és multidiszciplináris kapcsolatokat, ám ez önmagában aligha indokolhatja a már korábban is említett, három ciklusra jellemző, csaknem négyszázazeres nagyságrendű találati tételt, különösen úgy nem, hogy a többi hét ciklusban egyetlen egy közös halmaz sincs. A szakterület szakirodalmának kutatásával foglalkozók, vagy az adatbázis belső struktúráját alakító szakemberek talán tudnának erre választ adni.

6. diagram

A library kulcsszó találati halmaza 1970 és 2019 között, 5 éves ciklusokra bontva

Forrás: Scopus; a szerző gyűjtése és szerkesztése

A könyvtártudomány interdiszciplináris kapcsolatai: bibliometriai adatok és elemzések a Scopus szakirodalmi adatbázis alapján

A találati halmaz összességének elemzése

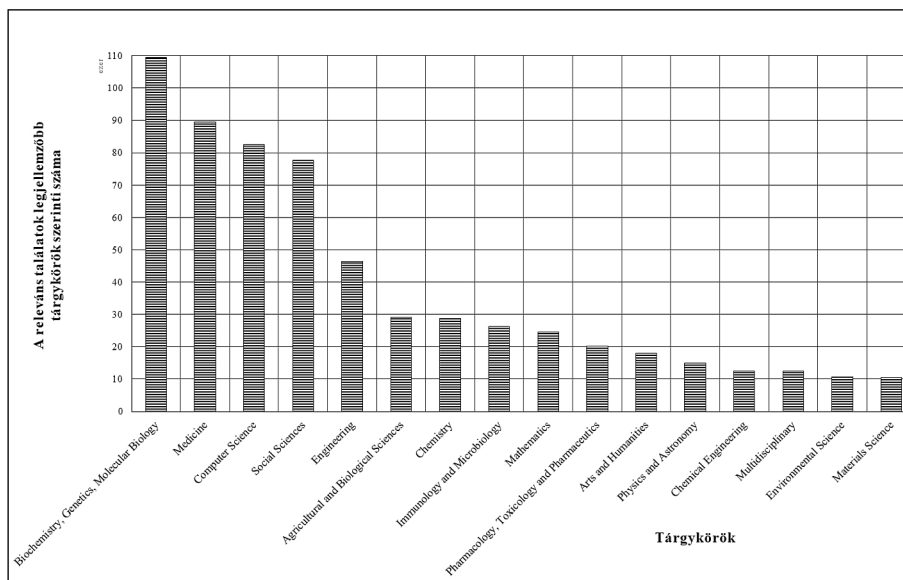
A Scopus szakirodalmi adatbázisból hasonló kronológiai szempontok alapján gyűjtöttük ki a releváns tételeket, mint a másik adatbázisból: az 1970 és 2019 között megjelent és a library kulcsszóval a leginkább szignifikáns mezők (Title, Abstract, Keyword) metaadataiból előhívható találatokkal dolgoztunk. Itt is 5 éves ciklusokkal, vagyis összesen 10 ciklus adataival operáltunk. Ezzel a módszerrel az adatgyűjtésünk időpontjában több mint négyszázezer releváns elemet tartalmazó halmazt tudtunk elkülöníteni⁶. Elsőként az 50 évre, mind a 10 ciklusra vonatkozó releváns találati halmazunk mennyiségi adatait és tematikai összetételét ciklusonkénti bontásban mutatjuk be a 6. diagram segítségével.

A fenti grafikon képe is progresszív szakirodalmi növekedést mutat, ám míg a WoS esetében a kétezres évektől kezdődően a publikációk száma meglehetősen hektikus képet ad, addig a Scopusnál viszonylag egyenletesnek mondható ez az ütem. Mindazonáltal az utolsó ciklus (2015–2019) számadatai az első ciklusnak (1970–1974) több, mint ötvenszeresét mutat-

ják. Ezek az adatok is megerősítik, hogy a releváns találatok mennyiségét döntően, mintegy 80 százalékban a kétezres évek után, az utóbbi húsz évben megjelent publikációk teszik ki.

A továbbiakban az 50 év szakirodalmának teljes természetét a Scopus tematikai felosztása alapján vizsgáljuk. Az adatbázis tárgykör szerinti kategorizálása jelentősen eltér a másik adatbázistól. Itt 28 nagy tárgykört (Subject Areas) különítenek el, és ez jelenti egyben a közlemények legtágabb fogalmi kategorizálását. Dolgozatunknak ennél a részénél ezeket a csoportokat használtuk. Előre kell bocsátanunk, hogy jöllehet mind a 28 kategóriából kerültek ki olyan publikációk, amelyek könyvtári kérdésekkel foglalkoznak, ám az összes kategória ábrázolását nem volt képes diagramunk befogadni. Ezért a 7. diagramon csupán a legjellemzőbb tárgyköröket ábrázoljuk, azt a 16-ot, amelyeknél eléri a legalább tízezret a releváns kapcsolódó találatok száma.

Amint azt a kategóriák alapján olvashatjuk, a két adatbázis eltérő hierarchia-szinten csoportosít és más tárgykörök mentén kategorizálja a publikációkat, és bár némi átfedés érzékelhető azok között, de teljes azonosság csak ritkán tapasztalható. A teljesség igénye nélkül ezek például a következők: Engineering, Computer Science, Chemistry, Arts and Humanities, Social Sciences, Mathematic. Többek között ezért sem érdemes a két adatbázis gyűjteményét összeha-

7. diagram

A library kulcsszó találati halmazának a legjellemzőbb Subject Areas szempont szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között⁷

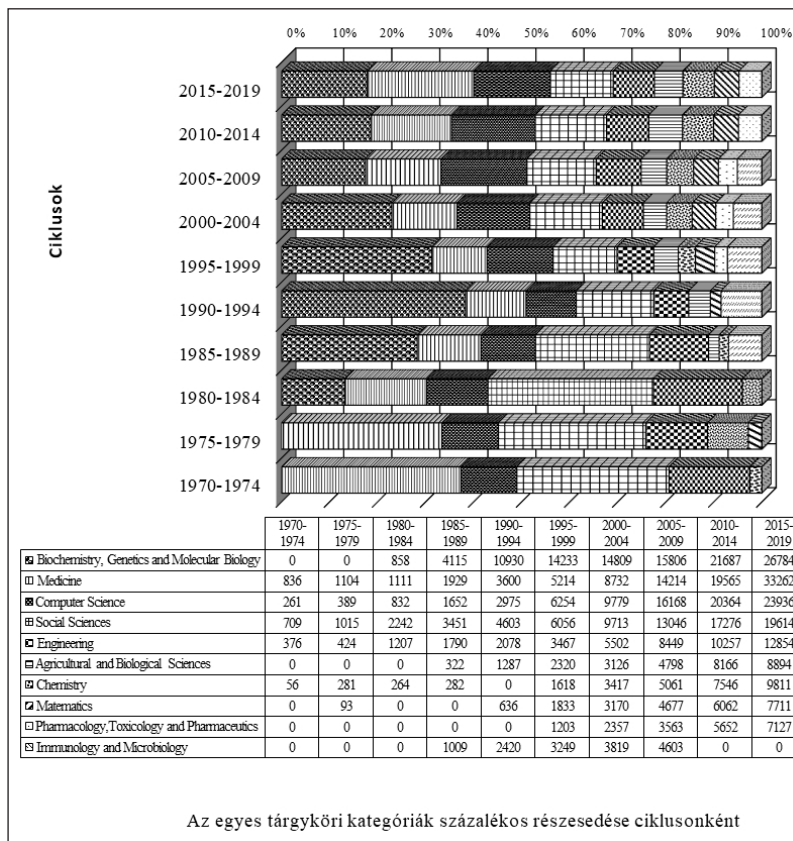
Forrás: Scopus; a szerző gyűjtése és szerkesztése

sonlítani, mindkettő saját tematikus rendszere alapján elemzendő. A 7. diagram adatai azt mutatják, hogy a legerősebb kapcsolódást mutató halmazok között igen jelentős mennyiségi eltérés van. Kiemelkedően magas a könyvtári témákkal történő foglalkozás az első négy kategóriában: Biochemistry, Genetics, Molecular Biology; Medicine; Computer Science; Social Sciences. És bár jóllehet a két adatbázis kategóriái nem azonosak, mégis meg lehet állapítani, hogy a Scopus esetében is hasonló témák vonzzák a legtöbb olyan publikációt, amelyben a fő tárgykörön kívül a könyvtári téma is megjelenik. Ilyenek például a biokémia, molekuláris biológia, a genetika, az orvostudomány, a számítástechnika és a mérnöki tudományok. Ám ennek az adatbázisnak az arányai lényegesen magasabb kapcsolódásokat mutatnak a társadalomtudományokhoz, mint azt a WoS esetében láttuk. Ez két dolgot jelenthet: egyfelől azt, hogy a Scopus gyűjtőkörében több a társadalomtu-

dományi szakirodalom; másfelől pedig azt, hogy a tudományrendszeri generikus tárgykörön belüli interdiszciplináris összetartozások mégiscsak erősebbek, mint azt az első adatbázis mutatta. Közepes nagyságrendű összefüggést látunk az ötödik, a mérnöki tudományok esetében, és ehhez viszonyítva jóval lazább a kapcsolódás a többi tárgykörnél. Az összes kategória tekintetében hasonló megállapításokat tehetünk, mint az első adatbázisnál: az elmúlt 50 év szakirodalmi termésének tanúsága szerint a könyvtári kérdések iránt döntően az úgynevezett „kemény” tudományok mutatják legnagyobb érdeklődést.

A találati halmaz tartalmi elemzése ciklusonként

A találati halmaz ciklusonkénti tartalmi elemzése során azt szándékoztunk bemutatni, hogy az ötven év alatt a Scopus szakirodalmi adatbázis milyen

8. diagram

A library kulcsszó találati halmazának Subject Areas szempont szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között öt éves ciklusokra bontva; a legnagyobb értékeket mutató Top10 kategória⁸

Forrás: Scopus; a szerző gyűjtése és szerkesztése

változásokat mutat az interdiszciplináris kapcsolódásokban. Volt-e változás, módosulás, és amennyiben igen, úgy milyen tartalmi összefüggések jellemezték egy-egy ciklust, továbbá folyamatában jelentkeznek-e átalakulások, hangsúlyeltolódások? Ennél az elemzésnél a már korábban is használt 28 tárgyköri tagolást alkalmaztuk oly módon, hogy csak a Top10 kategória jelenik meg a 8. diagramon. Ennek részben technikai okai vannak, de közrejátszott az is, hogy a Top10 kategórián kívül is voltak ugyan találataink, de azok mennyisége olyan csekély, hogy segítségükkel csak esetleges kapcsolódásokat állapíthatunk meg. Ez alól kivétel az Arts and Humanities csoport, amely a 13 024 tételével éppen csak, hogy kimaradt a Top10-ből, ám ez a halmaz-nagyságrend is egyértelműen szignifikáns kapcsolódást mutat a könyvtári témákban.

A 8. diagram részletező elemzése azt mutatja, hogy az ötven év tíz ciklusában igen jelentős változások, hangsúlyeltolódások történtek a könyvtárhoz fűződő diszciplináris kapcsolódásokban. Általánosságban igaz, hogy valamennyi kategória releváns tételeinek abszolút értéke az időben előre haladva lényegesen növekedett, ám az arányok átrendeződtek. Mindekelőtt azoknak a tárgyköröknek az aránya változott a ciklusok alatt, amelyekkel a könyvtári téma esetenként a legszorosabb összefüggéseket mutatja. Kronológiailag az első két ciklus tíz évében az orvostudományé a legnagyobb részesedés, majd a harmadik ciklus és a hatodik ciklus között ez az arány – az abszolút számok állandó növekedése mellett – folyamatosan csökken, ezt követően pedig, a kétezres évektől kezdődően ismét növekedésben van, de részesedése a teljes ciklus végére sem érte el az 1970 és 1974 közötti éveket, vagyis a fél évszázaddal ezelőtti mértéket. A kezdeti években a társadalomtudományi területek részesedése szintén nagyarányú a teljes találati halmazból. Ez az arány jellemző az első három ciklusban, a negyedikben elindul a csökkenés, majd – kisebb mértékű mozgások mentén – a stagnálás napjainkig tart. Sajátos rajzolatot mutat a Biochemistry, Genetics and Molecular Biology kategória is. Az összességében legnagyobb részesedéssel jelen lévő csoport az első két ciklusban egyetlen találattal sem rendelkezik, majd a harmadik ciklusban megjelenik, míg a negyedik, ötödik és hatodik ciklusban szinte berobban, a legnagyobb arányúvá válik. Ezekhez képest 2000 és 2004 között némileg csökkent a jelenléte, 2005-től pedig csökkent mértékben stagnál. Szólnunk kell még a Computer Science arányainak változásairól. A vizsgált ciklus teljes ta-

lálati halmazából jelentős a részesedése, a harmadik legnagyobbat alkotja. Az előző három tárgykörhöz képest a ciklusonkénti elemzés azonban eltérő rajzolatot mutat. A könyvtári témához is kapcsolódó tételek mennyiségének dinamikus növekedése mellett a részesedési arány állandó és egyenletes emelkedést mutat. Kisebb kilengésektől eltekintve itt nincsenek kiugró növekedések vagy csökkenések. Van még egy kategória, amelyhez – a hagyományos könyvtári felfogás szerint – a könyvtári tematika markánsan kapcsolódik, ez pedig a mérnöki tudományok. A ciklusonkénti adatok és arányok a teljes vizsgált időszak első négy etapjára vonatkozóan, egészen 1989-ig ezt visszaigazolják. 1990 és 1994 között jelentősen zsugorodik a részesedés mértéke, és ezt követően némi növekedés tapasztalható ugyan, de a kezdeti nagyságrendű arány eddig nem tért vissza.

Találati halmazunk további tematikus kötődésének részletezőbb bemutatása érdekében a Scopus esetében is elvégeztük mind a 18 kapcsolódó tárgykör tíz évre vonatkozó, átlagos helyezési értékének kiszámítását. A kapcsolódó területeket e szempont mentén állítottuk sorba a 9. diagramon. Csakúgy, mint az előző hasonló alkalmazásnál, itt is úgy kell értelmezni, hogy minél kisebb az átlagos helyezési érték, annál szorosabb kapcsolattal van dolgunk.

Az ötven év átlagos helyezéseit tekintve megállapíthatjuk, hogy a Scopus adatai megerősítik a WoS-ból származó adatokat. Jóllehet – amint arról már volt szó – a két adatbázis tárgyi kategóriái nem azonosak, de részletesebb elemzéssel mégis jól láthatók az analógiák. A genetika, örökléstan – együtt a biokémiával, továbbá a molekuláris biológiával – a Scopusnál az első helyen van, és – ha fenntartással kezeljük a WoS geológiára vonatkozó és megkérdőjelezhető adatait, úgy – a WoS esetében is ez a tárgykör mutatja a legerősebb kapcsolódást. További analógiát jelent, hogy a WoS-nál a biokémia és a molekuláris biológia közvetlenül a genetika, örökléstan után áll a rangsorban. A két adatbázis releváns találati halmaza erősíti egymást; a könyvtári témák ezekkel a tárgykörökkel mutatnak legjellemzőbb kapcsolatot. Ehhez hasonló erős kötődést mutat a könyvtár- és az orvostudomány. A Scopus esetében ez a terület a második helyen áll, ám a WoS nem ez alatt a generikus fogalom alatt gyűjti az orvostudományi szakirodalmat, hanem azt ágazataira bontja és a specifikus elnevezések alá rendeli. Ha megnézzük ezeknek specifikus kifejezéseknek az értékeit, úgy azt láthatjuk, hogy ebben az esetben is egybecseng a két adatbázisból levonható következtetés: az orvostudományi terület erős interdiszciplináris kapcsolatot épít a könyvtári kérdésekkel.

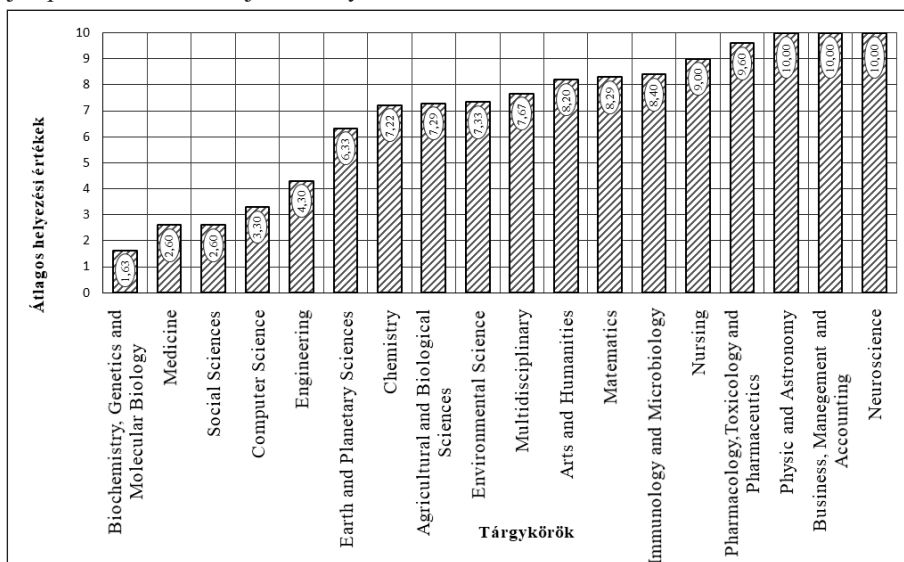
A 9. diagram tanúsága szerint a társadalomtudományok a harmadik helyen állnak a rangsorban. A WoS azonos tárgykörét a 2. diagramon, a General Categories szerinti megoszlásban láthatjuk, jóval szerényebb eredményekkel. Ennél a kategóriánál a két adatbázis nem mutat analógiát: a Scopus esetében jóval erősebb az összefüggés mértéke. A következő, a negyedik a rangsorban a számítástechnika, ez pontosan megegyezik a WoS helyezési értékével. Az ötödik helyen a mérnöki tudományok láthatók, és itt már ismét eltérést írhatunk le a két adatbázis között: a WoS esetében ez a kategória a közepes értékek közé esik. Az azonos értékelési szempontok mentén összeállított 5. és 9. diagramok tételeinek összehasonlítása még további azonosságokra és különbségekre mutat rá, de azok részletezésétől – terjedelmi korlátok miatt – eltekintünk. A további vizsgálatokban érdemesnek tartanánk a kulcsszavakkal történő operálást, de ehhez szakmánknak közmegegyezésre kell jutnia a figyelembe veendő és figyelembe nem veendő kulcsszavak tekintetében.

Összegzés, következtetések

A két, gyűjtőkörét tekintve multidiszciplináris szakirodalmi adatbázis mennyiségi adatainak és tematikai elemzésének eredményei azonos irányba mutatnak. Egyrészt az elmúlt ötven év könyvtári témájú szakirodalmának erős dinamikájú növekedését, mondhatni egyfajta publikációs boomjának folyamatát

kísérhettük végig 1970 és 2019 között. A releváns szakirodalmi termés az általunk vizsgált évtizedek 2000-ig tartó ciklusaiban mennyiségileg ugyan szerényebb, de határozott emelkedést mutat. A 2000. évvel kezdődő szakaszban a szakirodalom növekedése jelentősen megugrott, az ötéves ciklusok tekintetében pedig esetenként hektikus változásokat produkált. A releváns szakirodalom növekedése ciklusonként több tízezres nagyságrendet mutat, ami a többi diszciplína, kutatási terület növekedési folyamataihoz képest lényegesen nagyobb ütemű.

A könyvtári kérdésekkel foglalkozó szakirodalmi, bibliometriai vizsgálatunk fontos eredményeire, továbbá mind mennyiségi, mind pedig tartalmi szempontból meghatározó jellemzőjére is rámutattak elemzéseink. A kutatás alapját biztosító két nagy adatbázisban elsődlegesen az információ- és könyvtártudományi kutatási területhez sorolt szakirodalom termése csupán töredékét teszi ki a könyvtári kérdésekkel foglalkozó publikációknak. A találati halmaz elsősorú többsége más diszciplínák, kutatási témák tudományos kommunikációs csatornáit használja, azok kiadványaiban jelenik meg. Az utóbbi halmaznak is csupán kisebb részét teszik ki a könyvtártudomány határ- és rokonterületei, illetve a hagyományos interdiszciplináris kapcsolódásokat mutató tudományterületek, tudományágak, kutatási tárgykörök. Gondolunk itt elsősorban a társadalomtudományokra, továbbá a humaniorákra.

9. diagram

A library kulcsszó találati halmaza kutatási tárgykörökhöz (Subject Areas) kapcsolódó helyezéseinek értékei 1970 és 2019 között

Forrás: Scopus; a szerző gyűjtése és szerkesztése

A diszciplináris és kutatási szakterületekre vonatkozó elemzések legfőbb jellemzőjeként kiemeljük, hogy – mindkét adatbázis adatainak tanúsága szerint – a helyezések vonatkozásában és a további rangsorokban is döntően az úgynevezett kemény tudományokkal találkozhatunk. Ezek közül a könyvtári témákhoz fűződő legszorosabb kapcsolódást azok a szak- és kutatási területek mutatják, amelyeknek – belső és interdiszciplináris determináltságukból eredeztethetően – a legdinamikusabb a fejlődése, amelyeknél a tudományos és a szakmai ismeretek rendszeres bővítése, valamint a kutatási eredmények gyors és széleskörű megosztásának motivációja, kényszere a legerősebb. Ez egyben arra is rámutat, hogy azokon a kutatási területeken, ahol létfontosságú a naprakész tudás és az annak bázisát jelentő kurrens szakirodalmi ellátottság, nagyobb nyitottságot mutatnak, erősebb megnyilvánulásaik vannak a könyvtári és az azzal szorosan összefüggő szakirodalmi kérdések iránt. Ezek a vizsgálatunk alapján igazolható szorosabb kapcsolatok kiindulópontként szolgálhatnak ahhoz, hogy módosítsuk a könyvtári, könyvtártudományi kérdések hagyományos interdiszciplináris összefüggéseit.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy csupán módosításról és nem teljes átalakulásról, megváltozásról, esetleg megváltoztatásról van szó. A releváns találati halmazok azt mutatják, hogy a tradicionális interdiszciplináris kapcsolatok továbbra is jelen vannak. A társadalomtudományok és a humaniorák nem tűntek el a kapcsolódó kutatási területek közül, de a hagyományosan determináns összefüggések hangsúlyossága változott. Meghatározó szerepük gyengült, helyüket a „kemény” tudományok foglalták el. Az összesen mintegy másfélmillió találati halmazunk tematikai elemzése azt bizonyítja, hogy a könyvtári, könyvtártudományi kutatási területek interdiszciplináris kapcsolódásaiban az elmúlt 50 év alatt jelentős expanzió és átstrukturálódás történt. A tradicionális kapcsolatok korábbi dominanciája helyett a legdinamikusabban fejlődő kutatások részéről mind erősebb érdeklődés nyilvánul meg a könyvtári témák felé. Meglátásunk szerint ez összefügg a tudományos kutatásban tapasztalható gyorsulással és szakirodalmi növekedéssel, továbbá az abból eredeztethető, gyakran egzisztenciális kérdéseket is érintő publikációs hatásokkal, eredményekkel és kényszerekkel. Mindazonáltal ennél a magyarázatnál sem tekinthetünk el a már többször is említett, az adatgyűjtés alapját jelentő szakirodalmi adatbázisok társadalomtudományokra és humaniorákra vonatkozó gyűjtőköri összetételétől, pontosabban szólva annak nyomasztó korlátjaitól.

Bevezetőnk alapján adósok vagyunk még egy fontos kérdés megválaszolásával: indokolt-e a könyvtártudomány és az információtudomány egy kategóriaként történő kezelése, összevonása? Erre a kérdésre vizsgálatunk eredményei alapján nem tudunk egyértelmű választ adni. Valamennyi tartalmi elemzés azt mutatja, hogy a könyvtár kifejezés igen gyakori a számítástechnika kutatási kategóriában, kiemelkedő kapcsolódást mutatnak az adatok, ám ezeknek az értékelésénél óvatosan kell eljárnunk. Egyrésztől azért, mert a számítástechnika nem egyenlő az információtudománnyal, másrésztől pedig azért, mert a könyvtár kifejezés ezen a területen jellemzően más tartalmat is takarhat. Az Information Science és a Library Science egy besorolási kategóriaként történő kezelése a szakirodalmat regisztráló rendszerekben nem teszi lehetővé, hogy a két kutatási terület kapcsolatait tudományos igénnyel lehessen bemutatni.

Magunk hajlunk arra, hogy kétségeink igazolásul elfogadjuk azokat témához fűződő megállapításokat, amelyek a könyvtártudomány újraértelmezése kapcsán a német tudományos szakirodalomban az ezredfordulót követően sorra megjelennek. Ezek a publikációk és neves, a könyvtártudományi kérdésekben kompetens szerzőik egyetértenek abban, hogy a könyvtárak mint a társadalom szerves képződményei alapvetően megváltoztak, és a könyvtárak felé új nézőpontból kell közelíteni. A jelenleginél jóval pontosabban szükséges meghatározni, hogy az információs paradigmaváltás kapcsán aktuálisan mi is történik a könyvtárakban⁹. Mindazonáltal a közleményekben a szerzők közös felfogása, hogy az oktatás és a tudományos kutatás szempontjai mentén létrehozott és ott használatos Könyvtár- és információtudomány (Library and Information Science – LIS) kifejezésnek ma még hiányzik a valódi értelmezése és az általánosan elfogadott definíciója. Kétségkívül igaz, hogy a két tudomány magja, központi problémája: az információ szelektálásának, strukturálásának, szolgáltatásának, megőrzésének és továbbításának kérdése ma döntően átfedi egymást. Ám az információmenedzsment, az információs logisztika, az információs magatartás elméleti és módszertani, továbbá koncepcionális kérdéseivel számos más diszciplína, többek között a könyvtártudomány, a közgazdaságtan, a számítástechnika, a nyelvészet, a pszichológia, a pedagógia, az információökonomia, a médiaökonomia is foglalkozik, oly módon, hogy azt saját profiljára alakítja, fejleszti. Ennek megfelelően az információtudomány hagyományosan több ágazathoz, kiemelten az információs gazdasági tevékeny-

séghez is kötődik, míg a könyvtártudomány vállaltan csak a könyvtárakkal foglalkozik. Tekintettel erre a sokféleségre, nem lehet olyan tudományág kontúrjait megrajzolni, amely egyetlen feszes képzési kánont eredményezhetne egyetlen szakterület számára. Ezek a tünetek tükröződnek a könyvtári szakmához kapcsolódó különböző képzések és továbbképzések, tanfolyamok profiljában is. Ennek megfelelően az egyetemi informatikus könyvtáros képzés is erősen diverzifikált: vannak olyan képzőhelyek, ahol a könyvtártudományi, és vannak olyanok, ahol az információtudományi képzési tartalmak dominálnak¹⁰. Ugyancsak ezek a szimptomák fedezhetők fel azokban az írásokban is, amelyek a könyvtártudomány tudományrendszertani helyével foglalkoznak, és amelyek újabb kételyeket fogalmaznak meg az információ- és könyvtártudomány összevonásával. Hangsúlyozzák, hogy a könyvtártudomány tudományrendszertani helyének meghatározása korábban is problémás volt, és még bonyolultabbá vált az informatika alkalmazásának térhódításával, valamint a média szerepének expanziójával. A közlemények a könyvtártudomány hagyományos tudományrendszertani helyét a társadalomtudományok, valamint a humaniorák között határozzák meg, míg az információtudomány a természettudományokból és a technikai területekből származtatható. Már önmagában ez is kérdéseket vet fel a jelenlegi elnevezéssel kapcsolatosan. Mindezeket túl az információs paradigmaváltás nem csupán a könyvtártudományban, hanem más kutatási területeken, diszciplínákban is – például a biológiában, az orvostudományokban, a média- és kommunikációtudományban, a távközlésben – forradalmi változásokat hozott, mégsem történt meg ezek átnevezése¹¹. Ugyanakkor az is látható, hogy számos helyen interdiszciplináris kutatási részterületként vagy kutatási területként megjelenik az informatikával való szakspecifikus foglalkozás. Más felfogások szerint a könyvtártudomány az 1990-es évektől kezdődően mindinkább skizofrén állapotba került, egy testben két lélekké vált. A hasadás két fontos összetevő mentén alakult ki. Egyrészt magába foglalja a tudományra orientált, a tudományos információkat menedzselő, hagyományosan a dokumentációs tevékenységhez köthető, de – éppen az információs paradigmaváltás miatt – ma már nem a nyomtatott dokumentumokra, hanem annak tartalmára, elemeire, magára az információra fókuszáló szolgáltatást. Ebben az értelemben a könyvtártudomány szoros kapcsolatban van az egyes akadémiai tudományterületekkel, a tudomány-részterületekkel

és a tudományágak kutatási szakterületeivel. Másrészt pedig a könyvtártudomány fogalmkörébe tartozik az úgynevezett „szellemtudományi” könyvtártudomány¹², ami sokkal közelebb áll a humán tudományokhoz, az irodalom- és kultúratudományhoz, a művelődéstörténethez, a társadalomtörténethez, a kommunikáció- és médiatudományhoz, továbbá azoknak egyes szűkebb kutatási területeihez. Úgy tűnik, kutatási eredményeink ezt a napjainkban uralkodó „hasadásos” állapotot tükrözik, igazolják. Utolsóként érdemesnek tartjuk megfogalmazni azokat a teendőket, amelyek véleményünk szerint szükségesek ahhoz, hogy a kutatásunk alapján egyértelműen igazolható interdiszciplináris összefüggések módosulásait, hangsúlyeltolódásait, a „kemény” tudományok könyvtári kérdések iránti érdeklődésének növekedését hosszabb távon a könyvtárak, a könyvtárosok és nem utolsósorban maga a könyvtártudomány kezelni tudja. Bizonyára nem térhetünk ki valamennyi megoldandó kérdésre, és még kevésbé tudunk a problémák megoldására egyetemes kezelési technikákat, fogásokat leírni. Azt viszont kétségkívül állíthatjuk, hogy a könyvtárak megújulásának, a könyvtári tevékenység látható igényekhez történő igazításának, a könyvtártudomány újraértelmezésének kulcsfontosságú összetevője, hogy közösen megoldásokat találjunk a jelentkező kihívásokra.

1. Sokan, sokféleképpen megfogalmazták, leírták már, de mind ezidáig csupán írott malaszt maradt, hogy nagy hiba volt a könyvtárosok, vagy ha úgy tetszik, az informatikus könyvtárosok kétszakos képzését megszüntetni. Ezt most számszerű adatokkal is tudtuk igazolni: a könyvtártudomány metatudományi jellege domináns lett. A kétszakosság felszámolása azokban az években történt, amikor – a felmérésünk tanúsága szerint – különösen a szakkönyvtárakban, a felsőoktatási könyvtárakban az egyes tudományágak részéről mind erősebb érdeklődés mutatkozott olyan szakemberek iránt, akik nem csupán könyvtári tudással rendelkeznek, hanem a kapcsolódó diszciplínák ismeretanyagát, új kutatási eredményeit is tudják kezelni, rendszerezni, közvetíteni.
2. Legalább ilyen mértékű hibának tartjuk, hogy a bolognai rendszer bevezetése után megszünt az egyéb szakmák képviselőinek posztgraduális könyvtár szakos egyetemi szintű képzése. Az ezeken a képzéseken résztvevők integrált ismereteit, tudását elsősorban a szak- és felsőoktatási könyvtárak kiválóan tudták alkalmazni a sokféle inter- és

multidiszciplináris szakirodalom kezelésére és az ilyen tartalmú olvasói, használói igények kielégítésére. A két irányból determinált ismeretanyag, tudás, kompetenciák hiányában ma aligha beszélhetünk tudományra orientált szaktájékoztatásról, szakmai, tudományos információszolgáltatásról, még kevésbé szakreferensi tevékenységekről, jöllehet vizsgálatunk eredményei azt mutatják, hogy a kutatók részéről erre komoly igény van. Meglátásunk szerint az ilyen tartalmú képzésnek mintegy pótlására bevezetett minor képzés nem tudott az informatikus könyvtáros szak rendszerébe beágyazódni és ott meggyökeresedni, a mester-szintű képzéshez kaput nyitni. A tudományos tevékenység és az annak nyomán jelentkező szakirodalmi növekedés, differenciálódás tendenciái azt mutatják, hogy az ilyen szakemberek iránti igény várhatóan hamarosan és mennyiségét tekintve jelentősen emelkedni fog.

3. A közösségi célú és a tudományos igényeket kielégítő könyvtártípusok tevékenysége, szolgáltatási portfóliója mindig is más és más igényeket és szakmai tevékenységi tartalmakat jelentett, de az utóbbi évtizedekben – elsősorban a szolgáltatási igények differenciálódásához történő igazodás miatt – az egyes könyvtártípusok között tovább nőtt a különbség. Míg a közkönyvtárak egyre inkább a helyi lakosság közösségi célú igényeihez igazodnak, ebben próbálják megtalálni új szerepkörüket, addig a szakmai és tudományos igényeket kielégítő könyvtárak iránt döntően más elvárások fogalmazódnak meg. Az utóbbiak irányából mind nagyobb igény merül fel a tudományos kutatás és a tudományos publikálás direkt módon történő segítésére. Vizsgálatunk azt is igazolta, hogy

a korábbi interdiszciplináris kapcsolatok mellett más – elsősorban a legdinamikusabban fejlődő – diszciplinák, tudományterületek és részterületek érdeklődnek a könyvtári kérdések azon szegmense iránt, amelyek a tudományos kutatást segítik, és az olyan típusú, tartalmú szolgáltatások iránt, amelyekre a kutatók támaszkodhatnak a kutatási, publikációs elvárások teljesítésében és ezek révén tudományos, egzisztenciális karrierjük építésében. Mindezek tükrében indokoltan merül fel a kérdés: a hazai könyvtári rendszer döntő részét kitevő két csoport, a közkönyvtári és a tudományos igényeket kiszolgáló szakkönyvtári munkatársak képzése eredményesen megvalósítható-e ugyanazon képzésen belül. Meglátásunk szerint már ma sem, a jövőben pedig még kevésbé. Ismét a könyvtárosképzés sokoldalú megújításával foglalkozó németországi szakirodalomhoz fordulva igazoljuk kérdésünk indokoltságát. Azok a kihívások, amelyekkel az önkormányzatok és a közkönyvtárak szembesülnek, alapvetően nem különböznek egymástól, de erősen eltérnek azoktól, amelyekkel a tudományos és a szakkönyvtárak találkoznak. Ezért a képzésben újra és újra felmerül, hogy a jövőben létezhet-e egyáltalán olyan egységes képzés a közkönyvtárak és a tudományos könyvtárak számára, amely biztosítja a differenciált és alkalmazkodóképes tudást a mesterképzési és továbbképzési specializációban. Az már most is látható, hogy néhány kulcskompetencia és metakompetencia mindenhol egységes igényként jelenik meg, és egyre fontosabbá válik. Ilyenek például a projektmenedzsment, a kommunikáció, a csapatmunka, a független gondolkodás és cselekvés¹³.

Jegyzetek és irodalmi hivatkozások

1. A pontosítás érdekében meg kell jegyeznünk, hogy az egyetemi könyvtáros képzésben, konkrétan annak értelmezésében komoly zavart okoz a 2015-ben bevezetett képesítési jegyzék vonatkozó megnevezése. A 139/2015. (VI. 9.) kormányrendelet megbontotta a korábbi, mind a BA, mind pedig az MA képzési szinten egységesen használt informatikus könyvtáros elnevezést. Az alapképzési szak megnevezése informatikus könyvtáros maradt, és a szakképzettség nevesítése is ezt a kifejezést használja. Ugyanakkor a mesterképzési szak neve okleveles informatikus könyvtárosra változott, míg a szakképzettség nevesítésében a könyvtártudomány szerepel. A szak és az intézetek elnevezése körüli bonyodalmak meglehetősen jól szemléltetik azt a bizonytalanságot,

amely a könyvtár fogalmának expanziója és a könyvtártudomány (újra)értelmezésében jelentkezik. És talán nem túlzás azt sem állítani, hogy számos könyvtárszakmai tétovaság is visszavezethető erre a problémakörre.

2. A hazai szakirodalom tanúsága szerint az 1950-es évek második felében és az 1960-as években Magyarországon határozott szándék volt a könyvtártudomány akadémiai szintű befogadtására, befogadására, fogalmának meghatározására. Ennek egyik döntő eleme volt a könyvtártudomány tudományrendszertani helyének, interdiszciplináris kapcsolatainak definiálása. Az akkori felfogások többirányú közelítést mutatnak mindkét elméleti jellegű kérdéshez. Meglátásunk

szerint az akkori könyvtártudományi értelmezésben, továbbá a rokon- és határtudományok kijelölésében a legkomplexebb megközelítést Kovács Máté dolgozta ki, ezért a könyvtártudomány akkori tudományon belüli kapcsolatrendszerének rekonstruálásában az ő gondolataira támaszkodtunk. Kovács Máté a könyvtártudományt az írásos-nyomatásos közlésmód társadalmi folyamatának részeként fogta fel, amelynek főbb tárgykörei: az írás- és olvasáskultúra; a könyv- és könyvtári kultúra társadalmi alapjai és összefüggései, társadalmi szükségletek és igények, társadalmi hatások; az írásos-nyomatásos közlésmód és más kommunikációs rendszerek kapcsolata; az olvasás és olvasztás pedagógiai, pszichológiai és szociológiai problémái; a könyvkultúra, ezen belül könyvkiadás, időszaki sajtó és kiadványszerkesztés, nyomdászat, tipográfia és könyvművészet, papírismeret, könyv- és lapterjesztés, a kiadványok rendszerezése és tartalmi feltárása: bibliográfia, dokumentáció; a könyvtári kultúra: magán- és közkönyvtárak, a könyvtárban lévő információk társadalmi felhasználása, könyvtárügy, könyvtári munkafolyamatok, könyvtártan. Ebben az értelemben a könyvtártudomány a szociológiával, a kommunikációelmélettel, az írás és olvasás történetével, valamint azoknak szociológiai vetületével mutat legközelebbi rokonságot. KOVÁCS Máté. A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. == Magyar Könyvszemle, 77. (1961) Különszám, p. 7–34. ISSN 0025-0171. Ez a kapcsolatrendszerrel él vizsgálatunk kezdeti éveiben, az 1970-es évek könyvtárképében is.

3. PLUME, Andrew – WEIJEN, Daphne. Publish or perish? The rise of the fractional author... == Research Trends, 38. (2014) September. Hozzáférhető: <https://www.researchtrends.com/issue-38-september-2014/publish-or-perish-the-rise-of-the-fractional-author/> [Megtekintve: 2020. 10. 15.]. Részletesebben lásd: SIPOS Anna Magdolna. A folyóiratkrízisről 1. == Könyvtári Figyelő, Ú.f. 27. = 63. (2017) 1., p. 9–30. ISSN 0023-3773. Hozzáférhető: https://epa.oszk.hu/00100/00143/00343/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2017_1_009-030.pdf [Megtekintve: 2020. 10. 15.]
4. A hatféle General Categories egyes halmazai elemeinek összege jelentősen meghaladja a teljes találati halmaz mennyiségét. Ennek az a magyarázata, hogy sok publikáció több kategóriához is sorolható, ezért – ugyan szerepeltetjük az abszolút számokat is – de érdemesebbnek tartjuk a százalékos arányok tanulmányozásával történő foglalkozást.
5. A hatféle General Categories egyes halmazai elemeinek összege jelentősen meghaladja a teljes találati halmaz mennyiségét. Ennek az a magyarázata, hogy sok publikáció több kategóriához is sorolható. A diagram alján, a jelma-

gyarázatokkal együtt, közzétesszük a számadatokat is, ám azok ciklusonkénti nagyságrendjétől függetlenül, csupán az arányokat bemutatva szerkesztettük a 4. diagramot.

6. Ez a nagyságrend ugyan lényegesen kevesebb, mint a WoS esetében, de a találati halmazunk így is bőségesen elegendő ahhoz, hogy elemezzük, és összetétele, analízise alapján következtetéseket tudjunk levonni. A Scopusból nyert adatok részben erősíthetik a WoS alapján végzett elemzéseinket és következtetéseinket, részben pedig újabb összefüggésekre, kapcsolatokra mutathatnak rá. Elemzésünknek nem volt célja a két adatbázis teljesítményének komparatív vizsgálata, ezért ettől mindvégig tartózkodunk.
7. Csakúgy, mint ahogy azt a WoS elemzésénél jeleztük, ebben az esetben is meghaladja a legjellemzőbb kategóriák tételszámainak mennyisége a teljes találati halmaz rekordjainak számát. Az ok is ugyanaz, mint a WoS esetében: itt is vannak olyan tételek, amelyek tárgyi-tematikai szempontból több kategória alá is besorolhatók.
8. A teljes találati halmaz számának meghaladását ebben az esetben is a tételek esetenként több kategória szerinti besorolása eredményezi.
9. HOBOHM, Hans-Christoph. Warum brauchen wir eine (neue) Bibliothekswissenschaft? == Bibliothek Forschung und Praxis, 42. (2018) 2., p. 333–337. ISSN 0341-4183
10. GANTERT, Klaus – NEHER, Günther – SCHADE, Frauke. Die digitale Transformation meistern: Aktuelle Entwicklungen in der bibliotheks- und informationswissenschaftlichen Aus- und Weiterbildung. == Bibliothek Forschung und Praxis, 42. (2018) 3., p. 441–452. ISSN 0341-4183
11. UMSTÄTTER, Walther. Bibliothekswissenschaft im Wandel, von den geordneten Büchern zur Wissensorganisation. == Bibliothek Forschung und Praxis, 33. (2009) 3., p. 327–332. ISSN 0341-4183
12. KADEN, Ben. Gegenwart, Zukunft und Ende der Bibliothekswissenschaft. == HAUKE, Petra – UMLAUF, Konrad (Hrsg.). Vom Wandel der Wissensorganisation im Informationszeitalter: Festschrift für Walther Umstätter zum 65. Geburtstag. Bad Honnef: Verlag Bock – Herchen. VI., 379 S. (Beiträge zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft, 1.) p. 29–48.
13. GANTERT, Klaus – NEHER, Günther – SCHADE, Frauke i.m.

(Beérkezett: 2020. augusztus 8.)